

TEZHİP SANATINDA NATÜRALİST MOTİFLER KAPSAMINDA YAPRAK MOTİFİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gülşen ASLAN ELKIRAN*

Öz: Tezhip sanatı, sözlük anlamı bakımından ‘yaldızlamak’ manasına gelmektedir. İslami kültür ile zenginleşerek hayatımıza giren tezyinat, usta sanatkarlar tarafından kitapların çeşitli motif ve desenlerle bezenmesine olanak sağlamıştır. Tezhip sanatı yüzyıllardır süren köklü bir geçmişe dayanmakla birlikte en başarılı örneklerini XVI. yüzyıl içerisinde verir. Ana teması desen ve motifler olan tezhip sanatı, yüzyıllar içerisinde çeşitli dönüşümlerden geçmiş ve farklı üslupların etkisi altında kalmıştır. Osmanlı döneminde önem kazanan ve XVI. yüzyılda en mükemmel şekline kavuşan yaprak motifi, tezhip sanatı içerisindeki temel motiflerden sayılmaktadır.

Yaprak motifi; tezhip sanatının ilk uygulama aşamalarında üsluplaştırılarak, yazma eserlerdeki yerini almıştır. Ancak XVI. yüzyılda Müzehhip Kara Memi'nin ortaya koyduğu tezyinattaki natüralist süsleme üslubu, yaprak motifinin tezhip sanatı içerisindeki yerini büyük oranda etkilemiş ve önemli bir değişim sürecini başlatmıştır. Doğada hiçbir şeyin aynı olmadığı gibi yaprakların da aynı olmadığını fark etmiş ve çalışmalarıyla da bunu fark ettirmiştir. Bu dönemde (doğadan ele alınan örnekler göre) çiçek ve yaprak motifi, tabiattaki hâli ile uyumlu olacak şekilde biçimlendirilmiştir. Dolayısıyla bu dönem itibarıyla yazma eserlere bezenen yaprak motifleri, gerçek görünüşleri ile benzerlik içerisindedir.

XVI. yüzyılda Türk bezeme sanatları, klasik üslupta zirve noktaya ulaşmışken, Batı etkisi ile klasik dönemin kompozisyonları daha az kullanılmaya başlamış; barok ve rokoko tarzları Türk tezyinatı içinde etkisini göstermeye başlamıştır. Klasik üslupta eser veren sanatkarlar, bu etkinin önüne geçememiş ve natüralist görüşte yapılan bezemelerle eserlerini tezyin etmişlerdir. Bu yeni üslup, sözlükte ‘çiçek’ anlamına gelen ‘şükûfe’ adı ile tezhip sanatındaki yerini almıştır. Yeni gelişen bu akım kapsamında tezhip sanatında çiçeklerle beraber yaprak motifleri natüralist bir görüş ile yazma eserlere bezenmiştir.

Yapılan araştırmada yaprak motifi incelenmiş olup elde edilen bulgularda fotoğraflardan yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemine göre yapılan araştırmada yaprak motifi tezhip sanatı içerisindeki yerine göre araştırılmıştır. Elde edilen görsellerde yaprak motifindeki üslup özelliklerine dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda natüralist motifler kapsamında yaprak motifinin değişiminin tezhip sanatı açısından incelenmesi araştırmanın amacını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnceleme, Natüralist Motifler, Tezhip Sanatı, Yaprak Motifi.

INVESTIGATION OF LEAF MOTIF WITHIN THE SCOPE OF NATURALIST MOTIFS IN ILLUMINATION ART

Abstract: : Illumination Art term refers to “decorate with gold “as dictionary meaning. Ornamentation that enters our lives by enriching with Islamic culture, has allowed the books to be decorated with various motifs and patterns by master craftsmen. Although the art of illumination has a deep and long history of centuries, the most successful examples were given in the XVI century. Illumination art, whose main theme is patterns and motifs, has undergone various transformations over the centuries and has been under the influence of different styles. The leaf motif which gained importance in the Ottoman period and attained its most perfect shape in the 19th century is considered one of the basic motifs in the art of illumination.

In the first application stages of the art of illumination, the leaf motif was stylized and took its place in the manuscripts. However, in the 16th century, the naturalistic ornament style introduced by the

* Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0002-2573-3054, e-posta: gulsenaslanelkiran@hitit.edu.tr.

Museum owner Kara Memi greatly influenced the place of the leaf motif in the art of illumination and initiated an important process of change. He realized that just as nothing in nature is the same, neither are the leaves and he made this aware with his works. In this period (according to the examples taken from nature), the flower and leaf motif was shaped to be compatible with its state in nature. Therefore, as of this period, leaf motifs adorned with manuscripts are similar to their real appearances.

While Turkish decorative arts reached the peak in classical style in the 16th century, compositions of the classical period started to be used less with the influence of the West; baroque and rococo styles began to show their influence in Turkish decoration. The artists who worked in the classical style could not prevent this effect and decorated their works with the decorations in naturalist view. This new style has taken its place in the art of illumination with the name 'şükûfe' which means 'flower' in the dictionary. Within the scope of this newly developing trend, leaf motifs as well as flowers in the art of illumination are decorated with a naturalistic view on manuscripts.

In this study, the leaf motif was examined and photographs were used in the findings. In the research carried out according to the qualitative research method, the leaf motif was investigated according to its place in the art of illumination. In the images obtained, attention was paid to the stylistic features of the leaf motif. In this context, examining the change of leaf motif within the scope of naturalistic motifs constituted the aim of the research.

Keywords: Research, Naturalist Motifs, Art of Illumination, Leaf Motif.

Giriş

Tarih boyunca doğa, çeşitli unsurları ile pek çok coğrafyada tezmini sanatlar içinde ele alınmıştır. Bu durum tezhip sanatı içinde geçerlidir. Türk tarihinin ilk örneklerinden itibaren tabiata ait motifleri tezmini sanatlarda görmek mümkündür. Gök Tanrı inancı, Şamanizm, Totemizm, Atalar Kültü gibi inanışları benimsedikleri dönemlerde olduğu gibi, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da Türk bezeme sanatlarında çeşitli dönüşümlerle çiçek ve yaprak desenleri kullanılmaya devam etmiştir. Türk tezyinatındaki motiflerin çok çeşitli olmasında yukarıda bahsedilen kültürlerin etkisinin yanı sıra *"Anadolu topraklarında uzun süre varlığını devam ettiren Sümerliler, Hititler, Persler, Bizanslılar gibi milletlerin sanat anlayışından etkilerin görülmesi mutlak bir gerçektir"* (Aslanapa, 1993). Köklü bir geçmişe sahip olan tezhip sanatı, Türklerin elinde üslup kazanarak şekillenmiş ve kendine has bir bezeme sanatı haline gelmiştir. Sözlük anlamı *zehap* kökünden türeyen (altın, altınla yapılan işler) tezhip, Türk İslam bezeme sanatları içerisinde çok önemli yeri olan zarif bir sanattır.

"Türk kitap sanatları içerisinde yer alan, gelenekli sanatlarımızdan biri olan tezhip sanatı" (Karadaş, 2008) Uygur Türklerine kadar uzanmaktadır. *Orta Asya'da Karahoça'da yapılan Turfan kazılarında vakıf yapan Maniheist Uygur Rahipleri minyatürlerinin üzerinde süsleme ögesi olarak kullanılan stilize edilmiş bitkisel motiflerin bulunması da bunun bir kanıtıdır* (Taşkale,2010).

Türk sanatları içerisinde yüzyıllardır varlığını devam ettiren tezhip sanatı; el yazması eserler, mimari eserlerde kullanılan motifler, el yazmasındaki ciltlerin kapak kısımları ve levhalar ile halılardan madeni eşyalara kadar çeşitli alanlarda dolaylı olarak veya doğrudan uygulanmıştır (Yılmaz - Şimşek, 2019). Kitap sanatlarının alanlarından olan tezhip sanatında özellikle Osmanlı

döneminde çok sayıda sanatkâr yetişmiştir. “*Tezhip sanatını icra eden sanatçılara ‘erkek ise müzehhip, kadın ise müzehhibe’ adı verilmektedir*” (Aslan Elkiran, 2021: 305). Tezyini sanatların temelini motifler oluşturmaktadır. Tezyini sanatlarda kullanılan motiflere göre; kitap sanatlarında kullanılan, kitap kenarlarında bulunan motiflerin daha küçük görünümde ve sade olduğu bilinmektedir. Araştırma kapsamında ele alınan yaprak motifinde de aynı özellik bulunmaktadır. *Tezhip sanatındaki motiflerde ana çizgilerin oluşturduğu desen korunmakla birlikte müzehhip/müzehhibe, deseni tahayyül ettiği biçimde aktarır* (<https://acikders.ankara.edu.tr>). Bu şekilde sanatkârın bilgi derinliği, düşündüklerini aktarabilme yeteneği kapsamında yorumlanan motiflerin gerçek görünüşü, müzehhip/müzehhibe tarafından biçimlenerek tezyin edilir. Tabiata ait unsurlar, sanatkârın tasarımında şekillenerek motif özelliği kazanırlar. “*Bu biçimde düzenlenen çizimlere, ‘üslûplaştırma, stilize etme, üslûba çekme’ adları verilmektedir*”(Duran, 2018). Tezyinat tarihimizde farklı kültür etkileşimleri ve değişimlerinde stilizasyon bir diğer manasıyla soyutlama, daima var olsa da bunun derecesi, dönemlere göre değişiklik göstermiştir. “*Türk tezyinatının en gelişmiş örneklerinin yer aldığı XVI. yüzyıl klasik dönem kabul edilir ki bu devrede tam olarak üslûplaştırmanın hâkim olduğu görülmektedir*” (www.yazmanadir.yek.gov.tr). “*Tabiattan alınan bitki kaynaklı motiflerin üslûplaştırılarak, yazma eserlere tezyin edildiği gruba ‘hatâyî’ adı verilmektedir*”(Özkeçeci-Özkeçeci,2007). Hatâyî örneklerinde, doğadan esinlenilerek, tezyin edilen motifler çoğunlukla kökenleri belli olmayacak derecede stilize edilmiştir. Simetrik bir tarzda ele alınan motiflerin orta kısımlarında yaprak ve kıvrımlara yer verilmektedir. “*Bazı kaynaklarda Hatailer hem çiçeklerin hem de yaprakların stilize edilmesine denir. Yaprak stilizeleri gerçeğe daha yakındır*” (www.ayk.gov.tr). Tezhip, bulunduğu dönemin özellikleri ile tezyinlenmiştir. Anadolu Selçuklu devrinde daha ziyade sade bir görünümde olan motifler, XVI. ve XVII. yüzyılda zengin bir şekle bürünmüştür. Klasik tezyinata ait en güzel örnekler, XVI. yüzyılda verilmiştir. “*Anadolu Selçukluları ve Beylikler, Fâtih, II. Bayezîd, Kanûnî, Duraklama, Barok, Rokoko ve Cumhuriyet dönemleri şeklinde gelişen tezhip sanatımızda en parlak dönem 16. yüzyıldır*”(Özsoy,2013). Farklı kaynaklar incelendiğinde de aynı düşüncenin sav olduğu görülmüştür. Örneğin; Türk tezyinatının en gelişmiş örneklerinin yer aldığı XVI. yüzyıl klasik dönem kabul edilir ki bu dönemde tam olarak üslûp vermenin hâkim olduğu görülür. Tezyini Sanatlar incelendiğinde; kültürel etkilerin, çiçeğin, yaprağın, kısaca doğaya ait olanın üsluplaşarak tezyin edilmesi dönemlere göre farklılık göstermektedir (Maktal-Erbaş, 2019:87).

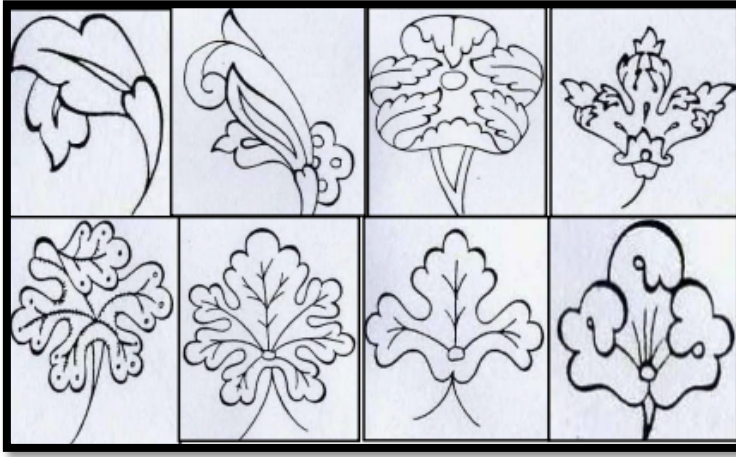
Tezhip sanatında çiçek motiflerinin vazgeçilmez parçaları, yapraklardır. Kitap süsleme sanatında tabiat öğelerinden yararlanılırken, elbette yapraklar da ihmal edilmemiştir. Çiçeklerde görülen üsluplaştırma, yapraklar için de kullanılmıştır. Bu kapsamda XVI. yüzyıla

kadar yazma eserlerde yer alan yaprak motifleri, gerçek görünüşleri ile değil çoğunlukla stilize edilerek kullanılmıştır. Bu üsluplar arasında en çok bilinen ve tezhip sanatını etkileyen Şah Kulu tarafından geliştirilen 'Saz Yolu' tezyinatıdır (Şekil 5). Yaprak motifi, bol dilimli, kıvrık, kırık şekilleri ile bütün bezeme alanlarında Osmanlı süsleme sanatının son dönemlerine kadar varlığını korumuştur. Ancak XVI. yüzyıl itibariyle özellikle Müzehhip Kara Memi'nin etkisi ile natüralist süsleme üslûbu kendisini göstermeye başlamıştır. Bu dönem ile birlikte her çiçek yaprağının tabiata ters düşmeyecek biçimde ele alındığı görülmektedir. "*Kara Memi, stilize halkâr desenlerinde iri çiçeklerin yanında oldukça küçük çiçekler kullanmıştır. Çok yönlü hatâîlerin alt sapından dal çıkışları yapılmış olup bunun yanı sıra, stilize çiçeklerin yanında lâle gibi yarı stilize çiçekler ve iri hançer yaprakları serpiştirilmiştir. Çiçek dallarıyla mekik oluşturularak, naif ve ince tezyinlenen dal kırıkları ile kompozisyonu zenginleştiren unsurlar arasında yapraklara yer verilmiştir*"(Şekil 11, 13) (<https://www.zdergisi>). Ünlü müzehhip Kara Memi tarafından gelişimi sağlanan natüralist kısaca doğal yansıtarak çizilen yaprakların doğadaki formlarını yansıttığı söylenebilir. Tezhip sanatında ortaya çıkan bu yeni akım kapsamında sanatkarlar tarafından çiçeklerin yaprakları gerçek görünüşleri ile uyum gösterecek şekilde ele alınmaya ayrıca özen gösterilmiştir. Sonraki süreçlerde de tasvir edilen yaprak motifleri çoğunlukla gerçek görünümünü yansıtmaktadır. Tezyinattaki natüralist yönelim, XVIII. yüzyılda kendisini daha açık bir şekilde göstererek, 'şükûfe' tarzı olarak adlandırılan üslup ile müzehhip ve müzehhibeler tarafından daha fazla tercih edilir olmuştur (Şekil 15,16,17,18). Şükûfe akımının ortaya çıkmasındaki en etkili unsur olarak, Avrupa'da yaşanan akımlar ile Lale Devriyle oluşan kültürel ve sanatsal etkileşimler görülmektedir. Yapılan araştırmada öncelikle tezhip sanatında yaprak motifine genel olarak yer verilmiştir. Daha sonra yarı üsluplaştırılmış olan yaprak motifleri ele alınmıştır. Son olarak; Tezhip sanatında Şukufe motifinin etkisiyle "Natüralist Yaprak Motiflerine" yer verilmiştir.

I. Tezhip Sanatında Yapraklar

Tezhipte motifler ana unsurken, bu motifler arasında en geniş aralığa sahip olanları çiçekler olmuştur. Çiçekler ile birlikte tezyinlenen yaprak motifi, tezyinatta yüzyıllar boyu çeşitli dönüşümlerden geçmiştir. "Selçuklu tezhibi birbirine geçme geometrik şekillerden oluşur ki bunların içi benek, yıldız ve yaprak motifleriyle süslenmiştir" (<http://www.yazmanadir.yek.gov.tr>). Selçuklu döneminde Türk tezhip sanatı daha ziyade geometrik desen ağırlıklıdır. Dolayısıyla Selçuklu tezyinatında dönem özelliği olarak yaprak motifi çok sık kullanılmamıştır. Osmanlı döneminde ise özellikle yarı üsluplaştırılmış ve natüralist hali ile XVI. yüzyılda dikkat çekici bir görünüme kavuşmuştur. Yapraklar çizilirken "*Tam stilize, yarı stilize ve doğal görünümlü çizimleri mevcuttur*" (Kurfeyz, 2003: 8).

Çiçek motiflerine nazaran daha az stilize edilen yapraklar, sayılarına ve desenlerine göre farklı isimler almaktadır. “Farsça berk yaprak demektir. Tek yaprak formu neredeyse bitkisel süslemenin temelidir. Yapraklar, çiçeklere göre daha az stilize edilmişlerdir. Yapraklar uygulandığı sahaların teknik gereklerine uygun özellikte, tek dişliden başlayıp, çeşitli biçimlerde dişlerin ilavesiyle irileşen ve aynı zamanda zenginleşen seyir izler”(Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, 60). Şekil 1 deki örnekte olduğu gibi yaprakların çeşitli büyüklükte ve küçüklükte olduğu ve bunun yanı sıra dişlerinin azlığı çokluğu ele alındığında; “Üç dişli yaprak motiflerine ‘seberk’ denirken, beş dişli şekildeki yapraklara ‘pençberk’ adı verilmekte, birbirine sarılmış, çok dilimli olanlara ise ‘sadberk’ denilmektedir”(Özkeçeci-Özkeçeci, 2007).

Şekil 1: Stilize Edilmiş Yaprak Şekilleri

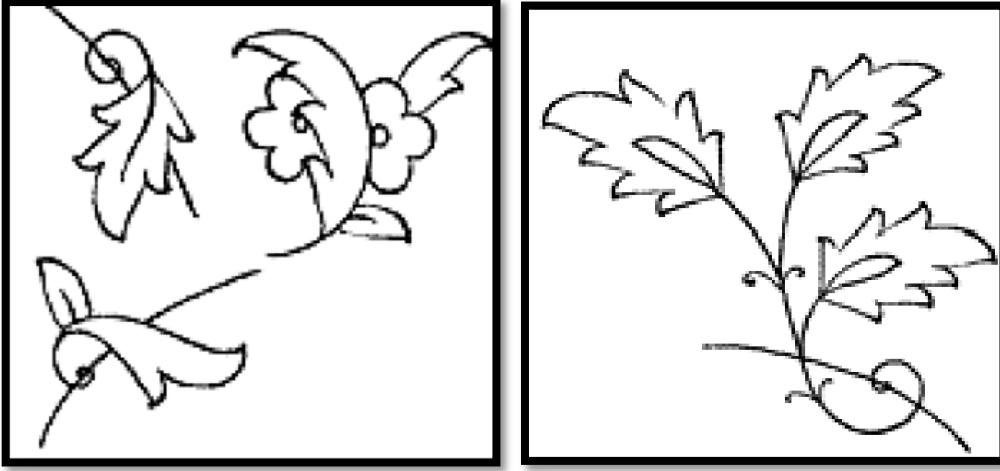
Kaynak: (<http://www.megep.meb.gov.tr>)

Bunun haricinde hançer görünümünde ya da geometrik desenler şeklinde tezyinlenen yaprak motifleri de bulunmaktadır. Tezhip sanatında yapraklar, çiçekler kadar önem görmeseler de yaprak ve çiçek motifleri tabiattaki bağlantıları dolayısıyla ayrılmaz bir hal arz etmektedirler.

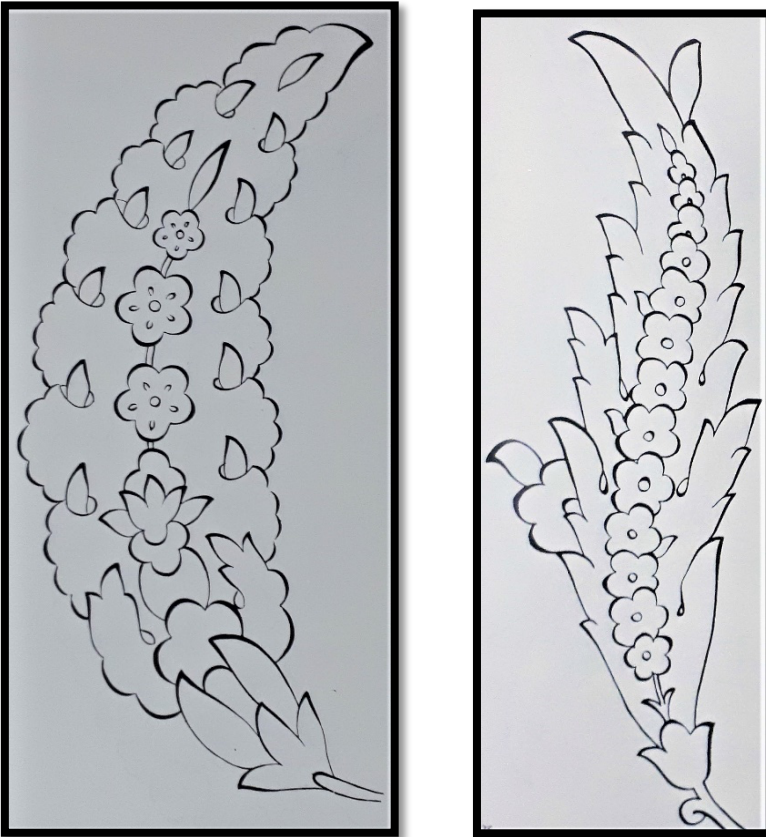
Şekil 2: Yaprak motifi kaynağından çizilmiştir.

Kaynak: (Bakır, 1999:194)

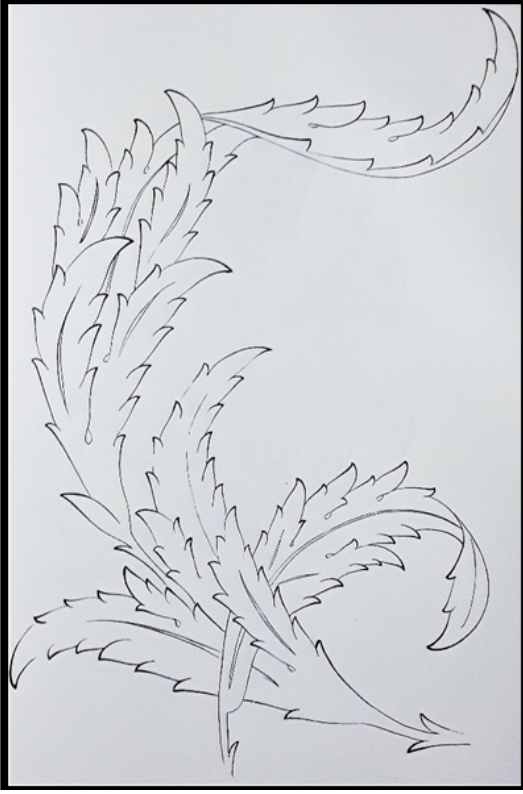
Şekil 3: Stilize yaprak motifi kaynağından çizilmiştir.

Kaynak: (Özkeçeci,2007:6)

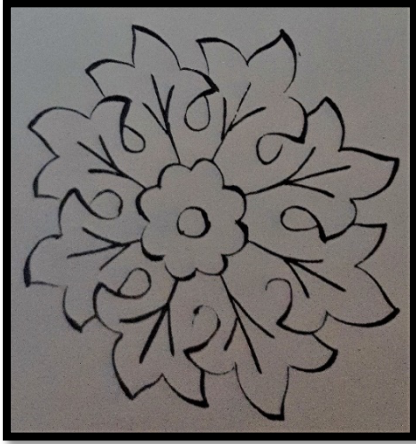

Şekil 4: Sultan Ahmet Cami Çinilerinden Yaprak Motifi Örneği

Kaynak: (Birol-Derman, 1995, 30 ve 31)

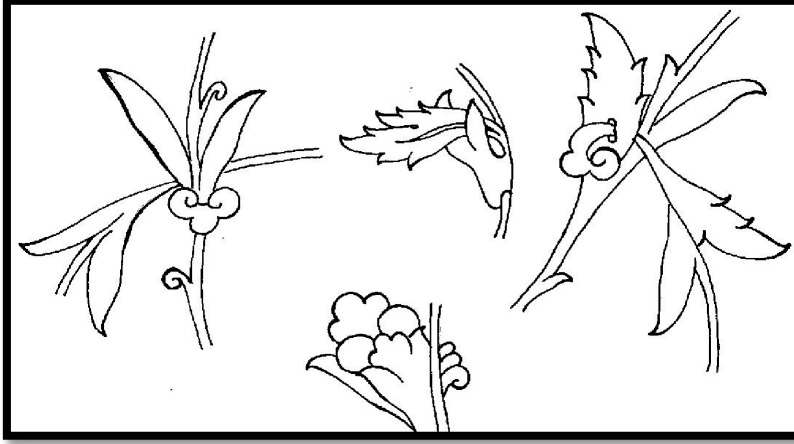
Şekil 5: Topkapı Sarayı Sünnet Odasında bulunan Sazyolu Üslubuna Örnek Yaprak Motifi Kaynak: (Birol-Derman,1995,39)

Şekil 6: Fatih Devri Saray Nakkaşhanesi ve Baba Nakkaş Çalışmalarından Yapraklarla Hazırlanmış Motif Örneği.

Kaynak: (Birol-Derman, 1995,56)

“Yaprak motifinden başka, onun bir uzantısı olan ve sap çıkması diye isimlendirilen motifler vardır” (Birol ve Derman, 1991: 18). Uzun dalları örtmek için genellikle yaprak motifleri ve sap çıkmaları kullanılır (Şekil 7) .

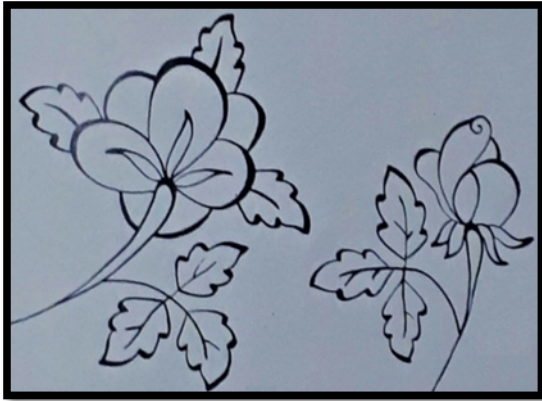
Şekil 7: Yaprak motifi, sap çıkmaları kaynağından çizilmiştir.

Kaynak: (Birol ve Derman, 2005: 46)

II. Yarı Üsluplaştırılmış Çiçek ve Yaprak Motifleri

Tezhip sanatının başlıca ögesi, bitkisel motiflerdir. Bu bağlamda tezyinatta işlenen doğa unsurları, üç farklı dikkat çekici tarzda ele alınmıştır. Kaynağı belli olmayan, aşırı stilize edilmiş olanlar ve natüralist özelliklerini koruyanlar şeklinde bir sınıflandırma yapıldığında, yarı üsluplaştırılmış çiçek ve yaprak motifleri, bu iki üslup arasındaki geçiş süreci olarak ifade edilmektedir. Kaynağı belli olmayan aşırı stilize edilmiş çiçekler; hatâyî, gonca gül, penç olarak sınıflandırılmaktadır (Özcan, 2009).

Bu çiçek motiflerinde kullanılan yapraklar da aynı seviyede stilize tarzda ele alınmaktadır. Tarih boyunca tezyinatta çiçek motiflerinin etkisi altına girdiği akımlar, aynı oranda yaprak motifini de etkilemiştir. Bu araştırma kapsamında ele alınan motiflere ve tezhip sanatı ile ilgili görsel taramalara bakılarak anlaşılmaktadır. Şekil 9'daki unvan tezhibindeki yaprak motifleri farklı teknikleri de barındırması bakımından önemli bir örnektir.

Şekil 8: Yarı Üsluplaştırılmış Çiçek Örneklerinde Yaprak Formu Örneği

Kaynak: (Birol-Derman,1995,117)

Şekil 9: Ünvan Tezhibi (Fotoğraf Mehmet Özcan)

Kaynak: (Özcan, 2009,268)

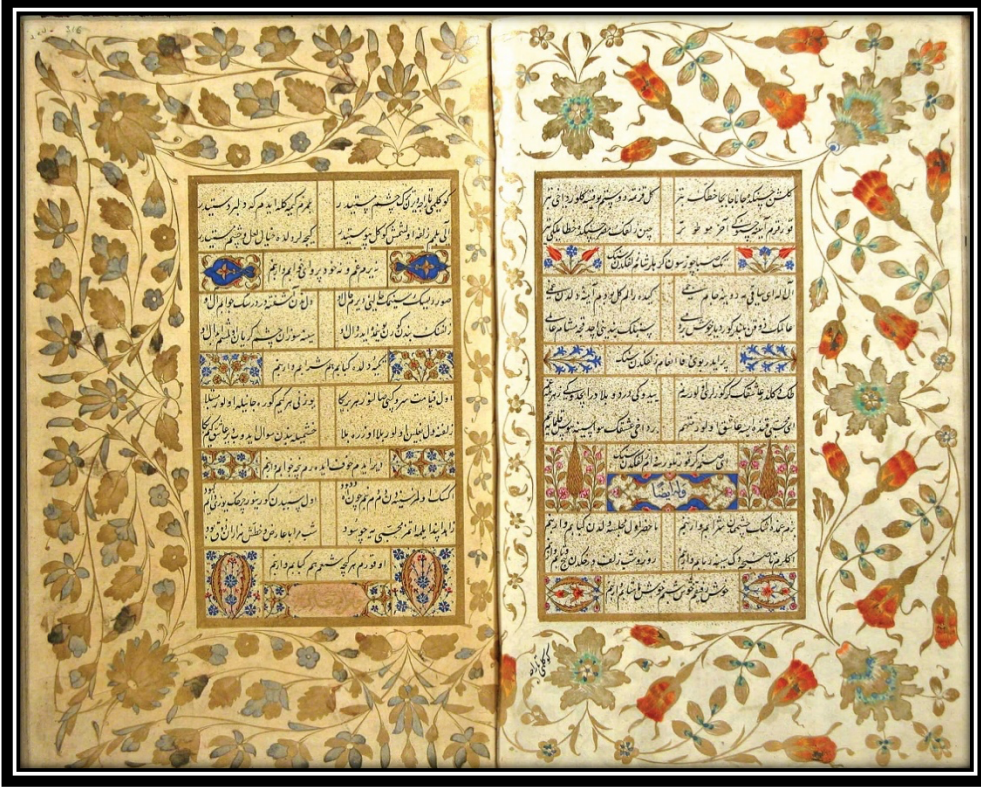
XVI. yüzyılda Müzehhip Kara Memi ile birlikte tezhip sanatında yarı üsluplaştırılmış doğa motifleri ortaya çıkmıştır (Şekil 10) Yarı stilize tarz ile bezenen çiçek ve yaprak motifleri, tam manasıyla tabiattaki görünümelerini yansıtmasa da hatâyî grubuna göre daha belirgin özellikler sergilemiştir. “Hatai grubuna göre oldukça az stilize edilen gül, sümbül, lale, karanfil, nergis, servi ağaçları, bahar dalları adlarında olduğu gibi kendi adlarıyla kullanılmışlardır”(Yılmaz-Şimşek, 2019).

Şekil 10: Kara Memi üslubuna örnek olarak; yarı üsluplaştırılmış motiflere örnek, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tezhipli Yazmalar 5476 da kayıtlı Dîvânı Muhibbi isimli yazmanın imza sayfasındaki yaprakların çeşitli kullanımı verilmiştir.

Kaynak: (Özcan, 2009: 492)

Kara Memi'nin gül ve gül yapraklarını sevdiği düşünülürse Gül yaprağının dişleri günümüzde çizilen şekillerdeki gibi keskin değil, gülün maneviyatıyla bütünleşik şekilde nazikçe çizilmiş şekildedir. Hattâ bazı yerlerde, gül yaprağını lâle yaprağı gibi düz ve dişsiz yapmıştır. "XV. yüzyılda Baba Nakkaşın çok kullandığı kendi üstüne dönen yapraklara pek rağbet etmemiştir. Şekil 10 da olduğu gibi *Motif başlangıcı olarak daha önce kullanılan kaya parçası ve bulut yerine yaprak kümesini tercih etmiştir*" (<https://www.zdergisi>). Natüralist küçük çiçek kümelerinde ve halkâr desenlerinde zorunlu olarak veya estetik kaygıyla dalı kırık çiçekler kullanmıştır. Aynı daldan farklı iki çiçek çıkmaması beklenirken, *Kara Memi lâleyi ve sümbülü estetik bir şekilde tek daldan çıkararak bu motifleri dalında yaprağı ile beraber tezhip deseninde kullanıp yeni bir üslubun kapılarını açmıştır*. Şekil 11, 13'te örnekleri verilmiştir. (Ünver, 1951) , (Şimşek-Yılmaz, 2019).

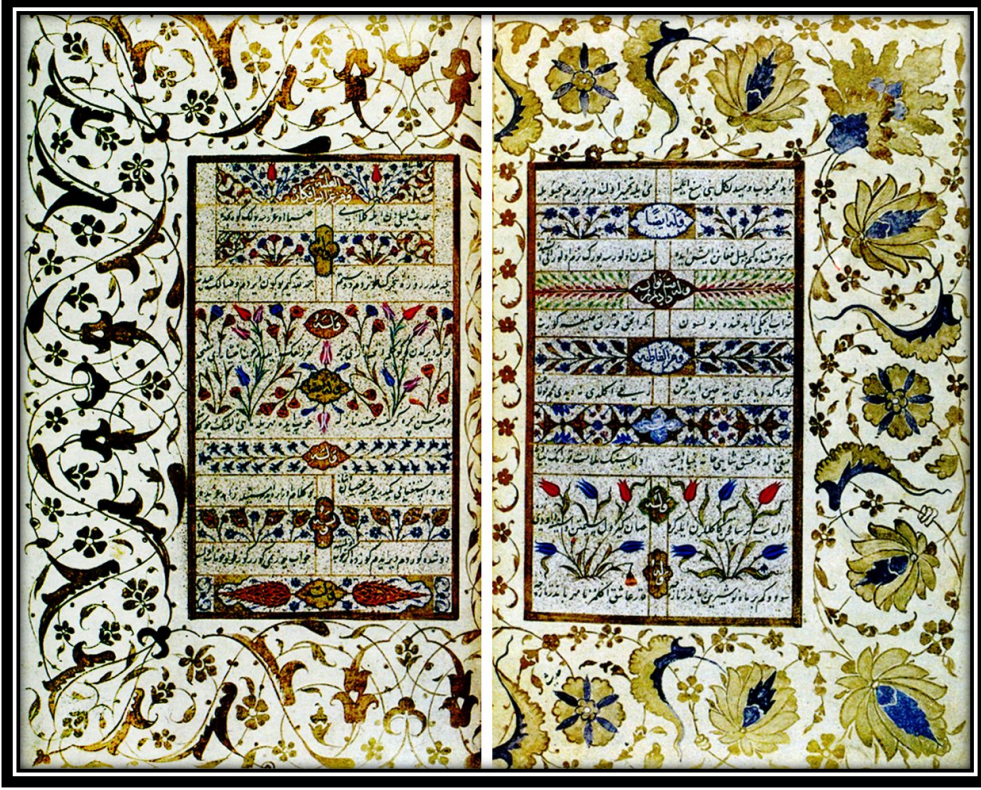

Şekil 11. Kara Memi'nin tezyinlediği El Yazması Eser. Kara Memi'nin tezyinini yaptığı el yazmasındaki eserde 4 farklı yaprak motifinin tezyinlendiği fark edilmiş olup Şekil 12 de belirtilmiştir.

Kaynak: (<https://www.zdergisi>)

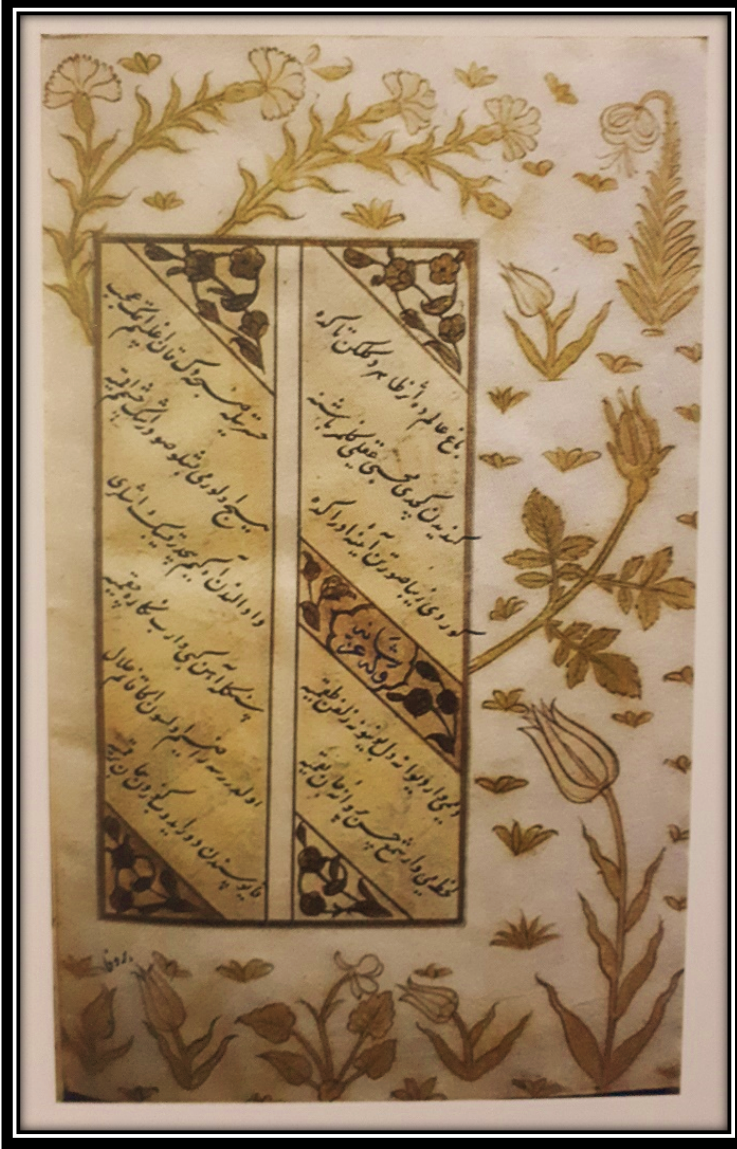

Şekil 12: Şekil 11'deki Kara Memi'nin Tezyinlediği El Yazması Eserden alınan farklı formlardaki yaprak motifleri örnekleri.

Şekil 13. Tezhibi Kara Memi'ye ait olan Dîvân-ı Muhibbî'nin iki sayfası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. Envanter numarası 5467, varak 359b-360a

Kaynak: (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kara-memi>)

Şekil 14: Sümbül, hurma ağacı, gül, karanfil, lale gibi çok çeşitli çiçekler kullanılan eserde yaprak motifinin çeşitli örnekleri bir arada sunulmaktadır.

Kaynak: (Demiriz, 2005,17)

III. Natüralist Üsluptaki Yaprak Motiflerinin Tezhip Sanatına Girmesi

XVI. yüzyıl ile birlikte tezhip sanatının içinde can bulan natüralist bezeme örnekleri görülmektedir. Özellikle natüralist üslupta işlenen motiflerin ortaya çıkmasında Müzehhip Kara Memi büyük rol oynamaktadır. Yeni gelişen bu üslupla birlikte çiçek ve yaprak motifleri tam üsluplaştırmadan uzaklaşmıştır. Saray bahçelerinde yetiştirilen gül, lale, sümbül, karanfil, şebboy, nergis, zambak gibi pek çok çiçek ve yaprak motifi, yarı stilize halleri ile bezeme sanatında yerlerini almışlardır. Yeni bir üslubun oluşumunu sağlayan Kara Memi, bu motifleri dalında yaprağı ile birlikte, doğadaki görünüşlerine benzer şekilde tezhip deseninde

kullanmıştır. Bu yeni üslup, tezhip sanatında ilerleyen yüzyıllarda yeni bir akımın ortaya çıkmasını da sağlamıştır.

Türk tezhip sanatında natüralist motiflerin ortaya çıkmasındaki en önemli etken, Türklerin Batı kültürüyle etkileşime başlaması olarak düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nin, yüzyıllardır var olan çok uluslu yapısı kültürel etkileşimler açısından zenginlik sağlamış olup, Osmanlı klasik sanat anlayışını oluşturmuştur. XVII. yüzyıl itibariyle eski gücünü yitirmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu durum sanat hayatında da değişikliklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. *“Osmanlı sanatı, Batı etkisinin en hızlı ve kolay şekilde kendini gösterdiği sanat alanında Fransız Rokokosundan etkilenerek bundan nasibini almıştır”* (Duran, 2018).

XVI. yüzyılda Kara Memi ile hayat bulan yarı üsluplaştırılmış çiçek ve yaprak motifleri, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa sanatının etkisi ve Batılılaşmaya karşı duyulan heyecan neticesinde; tezyinatta ele alınan motiflerin tabiattaki görünümelerini yansıtır hale geldiği ve böylelikle bezemeci anlayıştan uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan 'şükûfe' akımı Avrupa'daki resim sanatının Türk bezeme sanatlarındaki yansımasıdır. Sözlük anlamı 'çiçek' olan şükûfe, Türk bezeme sanatlarında sanatçıların, barok ve rokoko tarzlarından etkilenmesi ile ortaya çıkmıştır. Lale Devri ile itibar gören ve çiçekçilik ile birlikte ilim ve teknik alanlarındaki yenileşmeler de süsleme sanatlarını büyük ölçüde etkilemiştir. *“Klasik üslûpta eser veren sanatçıları yeniliğe ayak uydurarak natüralist bir üslupla çiçek ve çiçek buketi minyatürleri tezyin ederek şükûfe tarzı diye adlandırılan yeni bir üslûp oluşturmuşlardır”* (Özcan,2009).

Dini eserler başta olmak üzere şükûfe tarzı bezemeler, *“padişah için hazırlanan yazma eserler, divan, levha, hilye-i nebevî, ruanî cilt bezemelerinde; dalında, tek çiçek, buket ya da tezhip deseninin içine yerleştirilmiş olarak kullanılmıştır. XVIII. yüzyılın önde gelen müzehhibi ve çiçek ressamı Ali Üsküdârî'dir”*(www.yazmanadir.yek.gov.tr). Tezhip sanatının tarihi sürecinde etkili sanatçılarından birisi olan Ali Üsküdârî, natüralist üslupta ele aldığı bezeme örnekleri ile bu tarzı en iyi şekilde uygulayan müzehhipler arasındadır.

Şekil 15: Ali Üsküdarî'nin tezyinlediği Sol Sarı Gül ve Goncasındaki yaprakların zarıflığı ve yaprakların canlılığı dikkat çekmektedir. Ortadaki Pembe Haseki Küpesindeki yapraklar 5 dilimli yaprak örneğine uygun önemli bir örnektir. Sağdaki Turuncu Zambaktaki yapraklar kıvrımlı yapraklara uygun bir örnektir.

Kaynak: (Demiriz, 2005, 103-101-93)

Bu akımın en belirgin özelliği çiçek ve yaprak motiflerinin kökeni belirsiz, stilize üsluptan sıyrılarak, karakteristik özellikler sergilemeleridir. Tezhip sanatında artık her çiçeğin yaprağı, gerçek görünüşü ile uyumlu olacak kompozisyonla tezyinlenmiştir. Gül motifi kullanıldığında gül yaprağı (Şekil 15 sol), zambak motifine yer verildiğinde zambak yaprağı (Şekil 15 sağ) tezyin edilmektedir. Şükûfe tarzında çiçek ve yaprak motifleri, doğa ile uyumlu görünümde yansıtılırken, renk ve ayrıntılar aslına uygun olacak şekilde bezenmiştir. Klasik olarak kullanılan gölgenin yerini ise fırçayla yapılan ince tarama tekniği almıştır (Şekil 16,17,18).

Şekil 16: İrili ufaklı yaprak formlarıyla dengelenen kırmızı kurdele ile bağlı karışık bukette damarlı ve damarsız yaprak çeşitleri mevcuttur.

Kaynak: (Demiriz,2005,72)

Şekil 17. Sümbülün ve yaprağının çok canlı olduğu görülen eserde halkar tarzında çiçekli bezeme görülmektedir. Tomurcuk ve yaprakların “mavisi fazla bir yeşille” gölgelendiği izlenmekte olup eserde sümbülle yaprağın uyumu verilmiştir.

Kaynak: (Demiriz,2004,269)

Şekil 18. Abdullah Buhari İmzalı Lale Çiçeğinde Taçyaprak Uçları Kordon gibi bükülerek birbirine burulmuş, en uçta zarif bir kıvrımla çok az açılarak tamamlanmıştır. Burada yaprak örneği kıvrımlı ve dendanlıdır. Örnekte yaprak motifi lale motifinden daha dikkat çekmektedir. Köşelerde mavi zemin üzerine altınla yapılan negatif yaprak örnekli üçgenlerle kompozisyon tamamlanmıştır.

Fotoğraf Kaynak: (Demiriz, 2005, 86)

Barok ve rokoko tarzının Türk tezyinatına girmesi ile birlikte klasik üslupta eser veren sanatkarlar, bu akımın önüne geçemeyerek, kısa sürede natüralist tarzı benimsemiş; çiçek ve yaprak motiflerini gerçek görünüşleri ile eşdeğer kompozisyonda olacak şekilde ele almışlardır. “Çiçeklerdeki yaprakların C veya S biçimlerine uygun olarak tezyinlenmesi, Barok ve Rokoko üslubunu daha çok vurgulamaktadır. Özümşenen bu yeni üslûpla yapılan süslemeler Avrupa’daki örneklerine kıyasla iri formlardan uzak ve zariftir. Siyasi, kültürel ve sanatsal

etkileşimler nedeniyle Batı kaynakları Türk Rokoko üslûbunun oluşturulmasında etkin bir rol oynamışsa da, zaten kendi bünyesinde var olan bir takım benzer süsleme motifleri, bu üslûbun kabul edilip uygulanmasında kolaylaştırıcı unsur olmuştur” (Duran,2018). Şekil 19’daki iki örnek bu üslubu yansıtan yapraklarla tezyinlenmiş örneklerdendir.

Şekil 19 Sol: Aliy-ül Nakşibendi er Rakım tarafından rokoko tarzında tezhiplenmiş 1807 tarihli bir Kuran'ın serlevha sayfasında her çiçeğin yaprağı kendine uygun olarak tezyinlenmiştir.

Kaynakça: (Resim Azade AKAR, aktaran kaynak Ökeçeci-Özkeçeci, 2007, 274)

Şekil 19 Sağ: C ve S kıvrımlar oluşturan *acanthus* dalları arasında rokoko çiçekleri yer alır. Saray tavanı desenini andıran eser, iki eksene göre simetrik kompozisyondadır. 19. yüzyıl ortalarına doğru yapıldığı düşünülen eserde zemindeki beyaz alanlar rokoko buketler ve iri yeşil yapraklarla doldurulmuştur.

Kaynakça: (Demiriz, 2005, 241)

Bu çalışmada, araştırmadaki literatür taramalarından elde edilen görsellerden yola çıkılarak; yaprak motifinin, natüralist motifler kapsamında değerlendirilmesine kadar olan süreç

ele alınmıştır. Türk Sanatının sadelik, gözü yormama ve incelik özelliklerinin yaprak motifinde de korunduğu elde edilen görsellerden açıkça görülebilmektedir. Yaprak motifindeki stilize, yarı stilize ve natüralist kapsamdaki dönem özellikleri kıyaslandığı zaman bu durum daha da iyi anlaşılmaktadır. Yaprak motifi tezyinlenirken uygulanan teknikler değişse de renklerin canlılığı değişmemiştir.

Sonuç

Tezhip sanatı; Türk İslam kitap bezeme sanatları içerisinde bulunan, motiflerin oldukça küçük ve ayrıntı gerektirdiği çok zarif bir sanattır. Yüzyıllar boyu çok sayıda üslup ile şekillenerek, değişimlere uğrasa da günümüze kadar varlığını korumuştur. Dönem dönem ihtişamlı dönem dönem sade bir anlayışla sunulsa da zarifliğini kaybetmeyen bir sanattır. Tezyinat motifleri kapsamında çiçek ve yaprak motifleri birbirinden ayrı değerlendirilmemektedir. Bu bağlamda çalışmada natüralist motifler kapsamında yaprak motifini incelerken, çiçek motiflerine de kısmen değinilmiştir. Natüralist anlayıştaki çiçeklerin çizimi yapılırken bazı yaprakların çiçeğin görünümüne daha da güzellik kattığı söylenilebilir. Örneğin altı taç yapraklı nergis çiçeğinin yaprakları nergisin güzelliğine güzellik katmaktadır. Bu durum da yine yaprağın çiçekten, çiçeğin yapraktan ayrı düşünülmemeyeceği savını desteklemektedir.

Tezhip sanatı, XVI. yüzyıla kadar üsluplaştırma yöntemi ile varlığını sürdürmüş olup ele alınan motifler ve desenler, gerçek görünüşleri ile benzerlik içermemektedir. Çiçek ve yaprak motifleri, daha ziyade geometrik desenler bağlamında işlenmiştir. Ancak XVI. yüzyılda Müzehhip Kara Memi'nin ortaya çıkarttığı yarı üsluplaştırılmış motifler, tezyinatın tarihi süreçteki seyrini etkilemiştir denilebilir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde müzehhip ve müzehhibeler müzehheplerinde klasik anlayışı bütünüyle terk etmemişler ancak şüphesiz ki Barok ve rokoko tarzlarının etkisini de eserlerinde hissettirmişlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan 'şükûfe' akımı ile tezhip sanatında motifler natüralist bir anlayışla ele alınmış olup yaprak motifi de bu motiflerdendir. XVI. yüzyıl ile başlayan "yarı üsluplaştırma akımı" XVIII. yüzyılda tam anlamıyla natüralist motiflerin uygulandığı dönem olmuştur. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl sonrası işlenen yaprak motifleri, gerçek görünüşleri ile uyum arz etmektedirler. XIX. yüzyıl yaprak motifleri incelendiğinde, Türk rokokosunun en önemli motiflerinden biri yaprak motifidir denilebilir. Araştırma kapsamında elde edilen resimlerde, tezhip sanatında natüralist üsluptaki yaprak motiflerinin çiçek motifleriyle eşit olarak değiştiği ve geliştiği savı da vurgulanmaktadır. Bunun dışında; günümüzde dahi araştırmacılar bilimsel makalelerde motifleri tanıtırken yaprak motifini çiçeklerle birlikte tanıtabilmektedir. Yaprak motifi başlı başına bir motiftir bu nedenle ayrı ele

alınmalıdır. Her bitki ve çiçek, doğadaki halleri ile renk ve form bakımından benzer görünüme sahip olarak tezyin edilmiştir ancak yaprak motifi örneğinde olduğu gibi kendine özgü özelliklerini de korumuşlardır. Araştırmadaki bulgularda elde edilen şekillerdeki yaprak motifleri de bu tezyine örnek olan yaprak motiflerindedir.

Kaynakça

Aslan Elkiran, Gülşen. "DİB Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan 000598 Envanter Numaralı Kur'an-ı Kerim'in Tezhip Sanatı Açısından Değerlendirilmesi ". *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* (Şubat 2021): 304-312.

Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993.

Bakır, Sitare. *İznik Çinileri ve Gülbenkiyan Koleksiyonu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Biol, İnci. *Türk Tezyîni Sanatlarında Desen Tasarımı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2016.

Biol Ayan, İnci-Derman, Çiçek. *Türk Tezyin'i Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005.

Celalettin Karadaş, Tezhip Sanatı Örneklerinin İcrası ve Destekleme Projeleri, Ankara: Gazi Üniversitesi I. El Sanatları Sempozyumu,2008.

Derman, Çiçek. *Türk Tezyîni Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.

Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatlarında Doğal Çiçekler*, İstanbul: Yorum Sanat, Ocak 2005.

Duran, Gülnur. "Osmanlı Tezhip Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Şubat 2018) : 177-199.

Faruk Taşkale, "Gelenekten Geleceğe Tezhip Sanatında Bir Yolculuk" *El Sanatları Dergisi* (Eylül 2010): 6.

Kurfeyz, Nilüfer. *Emek Sabır ve Sevgi... Tezhip*. Güzel Sanatlar Serisi:2. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2003.

Maktal Erbaş, Aynur. "Türk Tezyinatındaki Yarı Üsluplaştırma Anlayışının "Portakal Çiçeği" Örneğinde İncelenmesi". *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (Güz 2019) : 85-97

Özcan, Ali Rıza. *Hat ve Tezhip Sanatı*. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3240 Sanat Eserleri Dizisi 479, Ankara:2009.

Özkeçeci Şule-Özkeçeci İlhan. *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul:2007.

Özsoy, Hamide Nur. *Tezhip Sanatında Kullanılan Bitkisel Motiflerin Kökenleri*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2013.

T.C Milli Eğitim Bakanlığı MEGEP “Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi”. El Sanatları Teknolojisi Bitkisel Motif Çizimi. Ankara: 2009.

Ünver, Süheyl. *Müzehhip Karamemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.

Yılmaz, Edip- Şimşek, Rümeyza. “Tezhip’te Kullanılan Motif ve Teknikler”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 2019: 621-630. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/51576/636301>

Elektronik Kaynak

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sukufe> Erişim Tarihi: 03.01.2021

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tezhip> Erişim Tarihi: 08.01.2021

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kara-memi> Erişim Tarihi: 11.08.2020

<https://www.ismek.istanbul/tr/branslar.aspx?bransCode=3357&bransBaslikCode=44>
Erişim Tarihi: 10.10.2020

<https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AKG%c3%9cN-Banu-T%c3%9cRK-S%c3%9cSLEME-SANATINDA-HATA%c4%b0LER.pdf> Erişim Tarihi: 15.11.2020

<https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=34791> Erişim Tarihi: 11.12.2020

<http://www.atauni.edu.tr/yuklemeler/9b5a64648ecade9a6f730640f3fc77b3.pdf>
Erişim Tarihi: 09.01.2021

<https://www.zdergisi.istanbul/makale/muzehhib-kara-memi-36> Erişim Tarihi: 07.02.2021

http://www.yazmanadir.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=155 Erişim Tarihi: 09.02.2021

http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Bitkisel%20Motif%20%C3%87izimi.pdf Erişim Tarihi: 19.02.2021

<https://www.zdergisi.istanbul/makale/muzehhib-kara-memi-36#images-4> Erişim Tarihi: 21.12.2020